

דתישבו

פרשת צו, תשע"ח, מספר 1263

אביב הגיע, עלילת הדם באה – חג הגאולה בצל האימה מאיר סידלר

לאורך נהר הריין, הייתה פרשת הנער וורנר, שגופתו נמצאה בחג הפסח בשנת 1287 ביער, ליד העיר בכרך שבגרמניה. היינריך היינה (1797-1856), המשורר הגרמני-יהודי שהתנצר,² תיעד עלילה זו ברומן שלו "הרבי מבכרך". היינה החל בכתיבת "הרבי מבכרך" לפני שהתנצר. הספר נועד להיות מעין אפוס על יהדות אירופה עם סוף טוב:³ מבירא עמיקתא של הגורל היהודי העגום בימי הביניים עד לבשורה על עתיד טוב יותר בעידן חדש, שבו יהודים ונוצרים יחיו יחדיו, משוחררים מכבלי דעותיהם הדתיות הקדומות. למעשה, ב"הרבי מבכרך" ביקש היינה לקדם את האג'נדה הפוליטית-חברתית שלו, המבשרת על עידן חדש של סובלנות דתית. דא עקא שעלילת הדם הייתה מוטבי מרכזי בהתפכחותו ההדרגתית של היינה מאשליית האמנציפציה.⁴

הרומן פותח בבדיחת הרב ואשתו מהעיירה בכרך בעיצומו של ליל הסדר, כאשר מתברר להם שהנוצרים ביימו עלילת דם (זהו הרקע ההיסטורי לעלילתו הדמיונית של הרומן). הסיפור עוקב אחר קורות הזוג בנתיב הבריחה שלו. הסיום המתוכנן, שרק הפתיחה שלו ראתה אור, אמור היה לטמון בחובו את בשורת העתיד: המפגש עם דמותו של יצור כלאיים נוצרי-פגאני ממוצא יהודי – מלא חן, קלילות ואופטימיות, המסמל את שילובם המיוחל של היהודים בחברה האירופית. אולם הסיום המתוכנן מעולם לא

לפי לוח השנה היהודי חג הפסח חל תמיד באביב. בדומה לו, הצמידו גם הנוצרים את חג הפסחא שלהם לתחילת האביב, כך שפסח ופסחא כמעט תמיד סמוכים זה לזה. לאמונת הנוצרים, חג הפסחא, המתחיל תמיד ביום א' בשבוע, מציין את יציאת ישו מהקבר. יום שישי שלפני הפסחא הוא "יום שישי הקדוש", המציין את יום צליבתו (השנה לדוגמה, תשע"ח, יחול יום זה בערב פסח שלנו). עבור העם היהודי שישב בארצות הנצרות, סמיכות זו שבין פסח לפסחא הייתה הרת אסון. יום שישי הקדוש וחג הפסחא שבא אחריו עמדו בסימן הדרשות שנישאו בכנסייה על דרך הייסורים של ישו ועל צליבתו. או אז חמתם של הנוצרים בערה בהם, בזכרם מי הם האשמים ב"רצח האל" (Deicidium).¹ אין זה פלא, אפוא, שהנוראה מכל העלילות שהעלילו על היהודים – עלילת הדם – הופצה תמיד במועד זה.

למאות המקרים של עלילות הדם שהתפרסמו בעולם הנוצרי, מאז הופעתה הראשונה במאה ה-12 באנגליה ובצרפת, מתכונת אחידה: היהודים זקוקים לדם נוצרי לאפיית מצות, וכדי להשיגו הם נוהגים לשחוט סמוך לפסח ילד נוצרי (לפעמים גם נזיר או כומר) כדי להשתמש בדמו. למרות מחאתם של היהודים וגם של מלומדים נוצרים אחדים, שהצביעו בין היתר על האיסור החמור של אכילת דם הקיים בהלכה היהודית, הלכו והתרבו עלילות הדם בימי הביניים ונהיו למעשה חלק מהפולקלור הנוצרי העממי. פולקלור זה נצבע בדם יהודי רב, כאשר בעקבות העלילות התרחשו פרעות שבמהלכן הושמדו קהילות יהודיות שלמות. כך קרה שחג הגאולה הפך בקהילות רבות לחג האימה מפני עלילת דם שעלולה להתרחש בכל רגע, ולהמיט אסון על הקהילה.

אחת מעלילות הדם היותר קטלניות, שבעקבותיה הושמדו קהילות יהודיות רבות

* ד"ר מאיר סידלר הוא מרצה לפילוסופיה יהודית במחלקה למורשת ישראל באוניברסיטת אריאל ובלמודי יסוד בבר-אילן.

¹ בתיאולוגיה הנוצרית, הנסמכת על טבעו הכפול של ישו – כאדם וכאל, צליבתו היא יותר מאשר צליבת המשיח; היא מעין צליבת האל עצמו. תפיסה זו העניקה ליהודים את התואר המפוקפק של רוצחי האל כביכול. ראו: W. Benz (ed.): *Handbuch des Antisemitismus*, vol. 3, Berlin 2010, p. 114

² היינה התנצר, אך הצהיר מלכתחילה שהתנצרותו היא מהשפה ולחוץ (ראו ערך Heinrich Heine ב-*Encyclopedia Judaica*, New York – Jerusalem, 1972). בעיני עצמו המשיך היינה – שנמנה ביחד עם גתה ושילר עם השלישייה הפותחת של השירה הגרמנית הקלאסית – להיות יהודי, ובמשך כל חייו גם המשיך לעסוק ביהדות וביהודים. ראו: J. Skolnik, "Heine and Haggada", in *Renewing the Past, Reconfiguring Jewish Culture. From al-Andalus to the Haskalah*, ed. R. Brann and A. Sutcliffe, Philadelphia 2004, pp. 221-222

⁴ ראו: M. Seidler, "Reading Chad Gadya through the Kaleidoscope of Time", A. Houtman et al. (eds.), *Religious Stories in Transformation: Conflict, Revision and Reception*, Boston 2016, p. 346

לדמוניזציה של היהודים שהובילה לשואה, ומתנערת ממנה. כך נאמר במסמך רשמי של הוותיקן משנת 1985:

הנצחיות של עם ישראל (לעומת עמים עתיקים כה רבים שנעלמו כלא היו) היא עובדה היסטורית וסימן שחייב להתפרש כחלק מהתוכנית הא-לוהית ... הקיום המתמשך של עם ישראל היה מלווה בפוריות רוחנית תמידית, מתקופת התלמוד, דרך ימי הביניים ועד לעידן המודרני. השורשים שלנו הם בנחלת האבות המשותפת.⁷

אם כן, הכנסייה הנוצרית הגדולה ביותר, הכנסייה הקתולית, זנחה את הנרטיב הנוצרי המסורתי, שלפיו קיומו המתמשך (והאומלל) של העם היהודי נועד לממש את הקללה הנצחית הרובצת עליו בעקבות הריגת ישו, והחליפה אותו בנרטיב שיכול היה להיכתב על ידי רבי יהודה הלוי: הקיום המתמשך של העם היהודי בתנאים לא תנאים הוא דווקא הוכחה להמשך שליחותו. וגם בעיירה בכרך נלמד הלקח: על שלט שנקבע בקיר הכנסייה, שהוקמה שם במאה ה-14 לכבוד וורנר הקדוש, שדמו נשפך כביכול על ידי היהודים, כתוב:

אנו מבינים היום שבמשך מאות בשנים היינו מוכים בעיוורון. לא ראינו את יופיו של עמך הנבחר ולא היכרנו בתווי הפנים של אחינו הבכור. עתה מודים אנו שאות קין רשומה על מצחנו. במשך מאות בשנים אחינו הבל היה מוטל בדם שאנחנו שפכנו, בכה דמעות שאנחנו גרמנו להן כי שכחנו את אהבתך. סלח לנו את הקללה שהדבקנו בזדוניות בשם של היהודים ... כי לא ידענו מה אנחנו עושים.

אי אפשר שלא להשתאות לנוכח השינוי העצום שחל במעמדו של עם ישראל. מסעו שהחל ביציאת מצרים ושרד את כל הבאים עלינו לכלותינו – מעלילות הדם ועד השואה האיומה – הגיע לשלב שבו הרי ישראל נותנים את פירותיהם לעם ישראל, וייעודו מקבל גושפנקא בעולם הנוצרי. בניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל.

עורך: פרופ' יוסף עופר

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון

⁷ ראו: Notes on the correct way to present the Jews and Judaism in preaching and catechesis in the Roman Catholic Church (1985) VI:1

הושלם על ידי היינה, והרומן נשאר קטוע. והמזרז מכול: לאחר יותר מעשור וחצי שהוא היה מונח במגירה, החליט היינה לפרסמו כפרגמנט בלתי גמור שמסתיים באמצע משפט! במקום להפליג למחוזות האמנציפציה המיוחלת, נשאר הקורא תחת הרושם של ההתחלה, של עלילת הדם ואווירת הפוגרום.

הסיבה שהביאה את היינה לוותר על ה"הפי אנד" הייתה שוב... עלילת דם ממשית: עלילת הדם בדמשק בשנת 1840. היינה, שחי בתקופה זו בפריז, פעל יחד עם מנהיגי יהדות צרפת להפריך את העלילה. היינה נדהם לראות כיצד חלק מבין חבריו הנוצרים המשכילים, שהיו עד כה שותפים לדרכו, הביעו באוזניו את דעתם שאין לשלול על הסף את אמיתות קיומו של רצח פולחני בקרב היהודים. היינה המזועזע הגיע למסקנה שהחזון שלו אינו בר השגה, ושהאמנציפציה של היהודים לא בהכרח תתרחש, כפי שהוא ציפה. חזונו נישאר קטוע וכך גם האפוס שאמור היה לבשר עליו.⁵

מי שחושב, שהיום עלילת הדם היא נחלת העבר, אינו אלא טועה. השאלה אם היהודים אכן שוחטים תינוקות נוכריים כדי להשתמש בדמם למצות עולה לדיון שוב ושוב גם היום – בפורומים אנטישמיים של הימין הקיצוני באירופה, וגם בעולם המוסלמי. אריאל טואף,⁶ תרם אף הוא את תרומתו לכך, כאשר פרסם בשנת 2007 ספר שבו לא פסל את האפשרות ש"יהודים קיצוניים" אכן השתמשו בדם בפולחנים מאגיים. אף כי לאחר מעשה הבהיר מה שהבהיר, הנזק נעשה: שמו מכבד כתנא דמסייע (יחד עם פרופסורים "מכובדים" נוספים) באתרי רשת אנטישמיים. עלילת הדם לא מתה.

עם זאת, המצב השתנה מקצה לקצה. היהודים אינם מסתתרים היום מפני מפיצי העלילה, ודווקא האחרונים הם הנאלצים על פי רוב להפיץ את דברי הבלע שלהם בסתר. מהפך היסטורי זה לא התרחש באמצעות ההתבוללות, כפי שציפה היינה, אלא בזכותה של התנועה הציונית. בזכות מדינת ישראל חוגגים היהודים היום בכל העולם את חג הפסח ללא פחד מעלילת הדם. ולא פחות חשוב: לאחר מלחמת העולם השנייה חלחלה ברבות מהכנסיות הנוצריות ההכרה שהייתה זו התיאולוגיה הנוצרית האנטי-יהודית שסללה את הדרך לשואה. תודעה זו גרמה לרבות מהכנסיות, ובראשן הכנסייה הקתולית, לשנות כיוון. במספר מסמכים רשמיים של הוותיקן, שהופיעו מתחילת שנות ה-60, הכנסייה הקתולית מכירה באחריותה

⁵ ראו: J. Hessing, "Wahrheit und Dichtung. Die Damaskusaffäre und Heines Der Rabbi von Bacherach", PaRDeS. Zeitschrift der Vereinigung für jüdische Studien e.V 12 (2006), pp. 41-51

⁶ לשעבר פרופסור באוניברסיטת בר-אילן.